

VAIKŲ, TURINČIŲ NEGALIŲ, SAVARANKIŠKUMO FORMAVIMAS DELFINŲ TERAPIJOS CENTRE: DIDESNIŲ GALIMYBIŲ LINK

Brigita Kreiviniene^{1,2}, Vaida Vaišvilaitė², Vida Miškinė², Aurelija Kasparavičienė³

Klaipėdos universitetas¹, Lietuvos jūrų muziejaus Delfinų terapijos centras², „Diemedžio“ ugdymo centras³

Anotacija

Straipsnyje analizuotas vaikų, turinčių psichikos ir elgesio sutrikimų, savarankiškumas, jo ugdymo svarba bei raidos pagrindas, kuris sudaro geresnės gyvenimo kokybės prielaidas. Vaikų, turinčių negalių, psichomotorinė raida ir savarankiškumo ugdymas iš esmės lemia vaiko geresnes socializacijos galimybes bendruomenėje, mažesnę stresą bei priklausomybę nuo šeimos narių, šeimos vidinę darną. Vaiko psichomotorinė raida apima pagrindines jo vystymosi sritis: bendrąją ir smulkiąją motoriką, pažinimą, kalbos supratimą ir jos raišką, savitvarką, socialinę emociją raidą. Tuo tarpu dėl psichikos ir elgesio sutrikimų, įgūdžius formuoti sudėtingiau. Dažnai šis sutrikimas pasireiškia kartu su sensorinėmis problemomis: per stipriu / per silpnu reagavimu, jaučiamu dideliu stresu, nerimastinguumu, atsitraukimu nuo tam tikrų veiklų / priemonių, dėl ko savarankiškumo įgūdžių formavimas gali užtrukti. Vaiko, turinčio negalią, savarankiškumo ugdymas ypač svarbus, parenkant konkrečiai jam tinkamą aplinką bei veiksnius, kurie motyvuotų mokytis, siekti ir interiorizuoti naujus išmoktus įgūdžius. Šie įgūdžiai sudaro galimybę ateityje žmogui, turinčiam negalią, jaustis nepriklausomam jo kasdienybėje. Įsitraukimas į socialinės sąveikos procesą yra neišvengiamas ir svarbus kokybiško kasdienio gyvenimo elementas. Vaikai, turintys negalių, kasdieniame gyvenime patiria daugiau socialinių sunkumų. Vaikai, kurių socialiniai įgūdžiai silpnesni, patiria socialinę atskirtį, sunkiau suvokia aplinkinių jausmus, atpažįsta ir išreiškia emocijas laikytis nustatytų taisyklių ir normų, gerbti save bei kitus.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: vaikai, negalia, socialiniai įgūdžiai, savarankiškumas.

Abstract

The article analyses the independence of children with mental and behavioural disorders, and the importance of its development and background, which creates the preconditions for a better quality of life. Psychomotor development and building up the independence of children with disabilities basically predetermine better conditions for the child's integration into the community, the reduction of stress and dependence on family members, and better harmony in the family. The child's psychomotor development covers major areas of child development: gross motor skills, fine motor skills,

¹ Informacija parengta padedant Europos Sąjungai, įgyvendinant 2014–2020 m. Lietuvos ir Rusijos bendradarbiavimo abipus sienos programos projektą BREAK „Įveikiant kliūtis vaikų reabilitacijos procese: nuo korekcijos inkluzinio bendradarbiavimo link“ (projekto numeris LT-RU-2-094). Programos interneto svetainė: <http://eni-cbc.eu/lr/lt/>. 2014–2020 m. Lietuvos ir Rusijos bendradarbiavimo abipus sienos programa (toliau – Programa) parengta pagal Europos kaimynystės priemonę, finansuojama Europos Sąjungos (toliau – ES) ir Rusijos Federacijos lėšomis. Vykdam Programą numatyta skatinti ir plėsti bendradarbiavimą abipus sienos tarp Lietuvos bei Rusijos pasienio regionų, tęsiant anksčiau pradėtą bendradarbiavimą pagal 2004–2006 m. TACIS. Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos kaimynystės programą bei 2007–2013 m. Europos kaimynystės ir partnerystės priemonės Lietuvos, Lenkijos bei Rusijos bendradarbiavimo abipus sienos programą. Už šio straipsnio turinį atsako Lietuvos jūrų muziejus. Jokiomis aplinkybėmis negali būti manoma, kad jis atskleidžia Europos Sąjungos nuomonę.

cognition, perception of language, verbal expression, self-regulation, and social and emotional development. But in terms of mental and behavioural disorders, the formation of skills proceeds in a more complex way. This disorder often manifests itself together with sensory problems: too high/low response, high stress felt, anxiety, and detachment from specific activities/measures, which may result in the delayed formation of independence skills. The development of the independence of a child with a disability is very important when individually selecting a suitable environment and factors that increase the motivation to learn, seek and interiorise newly acquired skills. These skills predetermine the possibilities for a person with a disability to feel independent in their daily activities in the future. Engagement in social interaction is an inevitable and important element of a high-quality daily life. Children with a disability face increased difficulties in their daily routines. Children with poorer social skills undergo social exclusion, and experience more difficulties in perceiving the feelings of other people, recognising and expressing emotions, complying with regulations and norms, and respecting themselves and others.

KEY WORDS: children, disability, social skills, autonomy.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/tbb.v86i1.2262>

Įvadas

Sveikata suvokiama kaip asmens fizinės, protinės ir socialinės gerovės būseną (Dooris ir kt., 2018). Gera sveikata, kaip išplėstinis konceptas, yra visos visuomenės raidos pagrindas, sudarantis geresnės gyvenimo kokybės prielaidas. Vaikų, turinčių negalių, psichomotorinė raida ir savarankiškumo formavimas iš esmės lemia vaiko geresnes socializacijos galimybes bendruomenėje, mažesnę stresą bei priklausomybę nuo šeimos narių, kartu ir šeimos vidinę darną. Vaiko psichomotorinė raida apima pagrindines vaiko vystymosi sritis: bendrąją ir smulkiąją motoriką, pažinimą, kalbos supratimą ir jos raišką, savitvarką, socialinę emocinę raidą (Astapovičienė ir kt. 2003; Monkevičienė, 2003). Tuo tarpu dėl psichikos ir elgesio sutrikimų įgūdžių formavimas būtinas kartu stebint ir galimas sensorines problemas: per stiprų / per silpną reagavimą, jaučiamą didelį stresą, nerimastingumą, atsitraukimą nuo tam tikrų veiklų (Kreivinienė ir kt., 2020).

Svarbu laiku ir tinkamai skirti dėmesį vaiko sveikatai bei jo ugdymui. Vaiko raidos sutrikimas gali paveikti ne tik bendrąją jo raidą, bet ir savarankiškumo buityje įgūdžių formavimąsi (procesas gali užtrukti). Dažnai šiems įgūdžiams ugdyti prireikia individualiai pritaikytos komunikavimo sistemos, be to, būtina atsižvelgti į vaiko sensorinius poreikius. Paprastai sutrikimas gali būti išreikštas kaip fizinio, kognityvinio, emocinio ar socialinio pobūdžio disfunkcija. Raidos sutrikimams būdingas kompleksiskumas, todėl jie turi būti vertinami kaip dinamiškas procesas, kurį veikia daugybė veiksnių. Tai užtikrinama Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje, kurioje teigiama, kad vaikas, turintis negalią, turi gyventi visavertį, prideramą, orų gyvenimą, kuris ugdytų pasitikėjimą savimi ir leistų aktyviai dalyvauti visuomenės veikloje, taip pat lygią su sveikais vaikais teisę aktyviai gyventi,

vystytis, įgyti išsimokslinimą, atitinkantį jo fizines, protines galias ir pageidavimus (Vaiko teisių konvencija, 1995).

Lietuvoje apie vaikų socialinių įgūdžių vertinimą ir individualizuotą vystymą taikant kompleksinius metodus informacijos trūksta. Šiame straipsnyje pateikiamas kompleksinis Lietuvos jūrų muziejaus Delfinų terapijos centro vaikų, turinčių psichikos ir elgesio sutrikimų, įgūdžių ugdymo požiūris, aptariamasis vaikų individualumo akcentavimas ugdymo procese, jų motyvavimo sistema.

Šio straipsnio tikslas – atlikti teorinę vaikų, turinčių negalią, savarankiškumo įgūdžių formavimo analizę, numatant didesnes šios aktualios veiklos plėtros galimybes.

Metodika. Tyrimo duomenys rinkti taikant mokslinės literatūros analizės metodą. Mokslinių įžvalgų plėtrai pasitelkta susisteminta Lietuvos ir užsienio autorių medžiaga, atlikti tyrimai bei įžvalgos. Papildomai autorės pateikia praktiniame darbe sukauptą metodinę medžiagą, kuria remiamasi Delfinų terapijos centro veiklos procese. Ši teorijos ir praktikos samplaika yra svarbi, nes viena kitą papildo. Skirtingų patirčių analizė gali būti traktuojama kaip kolektyvinių atvejų tyrimas, kai susiejami pavienių atvejų tyrimai, siekiant pažinti tam tikrą bendro pobūdžio reiškinį: 1) atrenkami praktiniai vaizdo analizės atvejai; 2) daromos žymos pacientų kortelėse apie įgūdžių formavimą, taikant specialiai šiam tyrimui sudarytą vertinimo instrumentą; 3) pasitelkiama moksliniuose tyrimuose aprašyta pasaulinė praktika.

Vaiko, turinčio negalią, savarankiškumo ugdymas ypač svarbus, parenkant būtent jam tinkamą aplinką bei veiksnius, kurie labiau jį motyvuotų mokytis, siekti ir interiorizuoti naujus išmokus įgūdžius. Šie įgūdžiai sudaro galimybę ateityje žmogui, turinčiam negalią, jaustis nepriklausomam savo kasdienybėje. Įsitraukimas į socialinę sąveiką yra neišvengiamas ir svarbus kasdienio kokybiško gyvenimo elementas. Vaikai, turintys negalių, kasdieniame gyvenime patiria daugiau socialinių sunkumų. Tie, kurių socialiniai įgūdžiai silpnesni, patiria socialinę atskirtį, jiems sunkiau suvokti aplinkinių jausmus, atpažinti ir išreikšti emocijas, laikytis nustatytų taisyklių ir normų, gerbti save ir kitus (Harrison ir kt., 2015).

Žinios ir įgūdžiai, įgyjami ankstyvoje vaikystėje, tampa tolesnio gyvenimo pagrindu. Ankstyvosios vaikystės patirtis gali būti svarbi, siekiant ilgai ir kokybiškai gyventi. Vienas iš žmogaus nepriklausomumo visuomenėje jausenos aspektų – savarankiškumas. Svarbu pabrėžti, kad savarankiškumas glaudžiai susijęs su vaiko socialine raida ir socialine aplinka, kurioje jis auga, bei su sveikatos veiksniais. Atsiliekanti vaiko, turinčio negalią, raida greičiausiai pastebima vertinant jo savitvarkos elgseną (Astopovičienė ir kt., 2003). Vaikų patyrimas, kaip visuminis, reikšmingas asmens socializacijai, gyvenimui ir savarankiškumui, kaupiamas jiems laisvai sąveikaujant su aplinka (Juodaitytė, 2003). Vaikų savarankiškumas

ugdomas nuo pirmųjų gyvenimo dienų, svarbu atkreipti dėmesį į to savarankiškumo lygį, jo sąsajas su vaiko socialine aplinka bei sveikata (Jovaiša, 2007). Toliau apžvelgsime socialinių įgūdžių raidos etapus.

1. Socialinių įgūdžių raidos etapai

Autoriai, tyrę vaikų, turinčių negalią, socialinių įgūdžių ugdymąsi, paprastai sutinka, kad siekiant kuo geresnio rezultato būtina kuo anksčiau pradėti intervencijos procesus. Ankstyvoji vaikystė apibrėžiama kaip pirmieji šešeri gyvenimo metai, kartais dar vadinami kritine gyvenimo faze, kuriai būdingas spartus augimas ir fizinis, socialinis, emocinis bei pažintinis vystymasis. Šiuo laikotarpiu ypač svarbu ugdyti ilgalaikius socialinius įgūdžius, kurių nereikėtų atsieti nuo savarankiškumo formavimosi. Puikūs socialiniai įgūdžiai gali padėti ateityje siekti geresnio išsilavinimo, užimtumo, užsitikrinti stipresnę psichinę sveikatą (Jones ir kt., 2015). Pirmaisiais vaiko gyvenimo metais ypač svarbi vaiko judėjimo sistema, vis dėlto nereikėtų apleisti ir kitų sričių, siekiant užtikrinti darnią visų organizmo sistemų veiklą bei sveiką psichikos raidą. Vaikai judesiu sąveikauja su aplinka, tad judesiai glaudžiai susiję su jo suvokimo ir jutimo raida, pažinimu, komunikacija, socialine aplinka bei socialiniais įgūdžiais. Skatinti motorinę raidą svarbu kuriant vaikų, turinčių raidos sutrikimų, motyvacinę sistemą. Vaiko, turinčio negalią, funkciniai motorikos tikslai įgyvendinami kasdiene veikla bei apdovanojimu vėliau (pavyzdžiui, galima suvalgyti pasigaminimą keksiuką). Be abejo, svarbu vaiką motyvuoti. Puiki motyvacinė priemonė gali būti ir pati užduotis, parinkta, atsižvelgiant į individualią vaiko raidą. Esamus vaiko poreikius atitinkanti užduotis (angl. *just right*, liet. *kaip tik*) yra motyvuojanti. Demotyvuojanti užduotis – pernelyg sudėtinga / neįvykdoma (vaikui keliami nerealistiniai, perdėti lūkesčiai) ar atvirkščiai – pernelyg greitai pasiekiamas / nuobodis (vaikas nuvertinamas, neteisingai įvertinus jo galimybes) (Kreivinienė ir kt., 2021).

Socialiniai įgūdžiai yra kompleksinė bendros vaiko raidos sritis, jie ima vystytis vos užsimezgę. Gimus vaikeliai jau pirmosiomis jo gyvenimo dienomis pastebime, koks svarbus psichomotorinis vystymasis, ne tik glaudžiai susijęs su jutimų sistema, bet ir priklausantis nuo galimybės iš aplinkos įvairiais pojūčių kanalais (regos, klausos, jutimų, vestibuliniu, propriocepcijos ir kt.), kurie formuoja socialinių įgūdžių ugdymosi pagrindą, gauti sensorinę informaciją. Šiais kanalais sensorinei informacijai pasiekus galvos smegenis, ugdomi gebėjimas tuos dirgiklius suvokti, juos identifikuoti ir į juos reaguoti. Gauta informacija paverčiama tam tikrais vaizdiniais, kurie sudaro vaiką supančio pasaulio vaizdą. Skelbiama, kad daugiau kaip 90 proc. vaikų, turinčių raidos sutrikimų, pasireiškia ir sensoriniai (jutiminiai) sutrikimai (Ayres ir kt., 2005).

Vaikų psichomotoriniai gebėjimai glaudžiai susiję su sensoriniu ir motoriniu vystymusi, normaliu nervų sistemos funkcionavimu. Kūdikis per pirmuosius savo gyvenimo metus padaro didžiulę pažangą visose raidos srityse: išmoksta savarankiškai judėti, susipažįsta su daugybe jo aplinkoje esančių daiktų, formuojasi savarankiškumo įgūdžius, kurie didina jo savivertę ir padeda prisitaikyti aplinkoje. 1 lentelėje pateikti įprasti (orientaciniai) vaiko raidos savarankiškumo įgūdžių ugdymosi etapai, be abejo, jie priklauso nuo individualios vaiko raidos, tačiau labiau vėluojant savarankiškumui galima įtarti esant raidos sutrikimą.

1 lentelė. Reikšmingi pirmųjų raidos metų etapai, savarankiškumo įgūdžių formavimasis

<p>2 mėn. Rankos sugniaužtos į kumščius Gulėdamas ant pilvo kelia galvą Reaguoja į garsus krūptelėdamas Seka rodomą žaislą į visas puses Šypsosi kalbinamas</p>	<p>11–12 mėn. Vaikšto prisilaikydamas Naudoja pincetinį griebimą (pirštais – rodomuoju ir nykščiu) Taria 2–4 prasmingus trumpus žodžius Padeda jį rengiant Supranta keletą elementarių nurodymų</p>
<p>3 mėn. Vis dažniau atgniaužia kumštukus Išlaiko galvą vertikaliaje ir horizontalioje padėtyse Laiko rankoje įduotą barškutį Seka žaislą akimis įvairiomis kryptimis Šypsosi, vokalizuoja kalbinamas Žiūri į savo rankas, liečia veidą Juokiasi</p>	<p>13–15 mėn. Savarankiškai vaikšto Pasako keletą žodžių Paklaustas parodo į daiktus Nusiauna kojines, atrištus batus Kiša rankas į rankoves, kojas – į kelnių kiškas Atitraukia ir užtraukia užtrauktuką Geria iš puoduko, laikydamas jį viena ranka Pats valgo maistą šaukštu</p>
<p>4 mėn. Siekia ir ima žaislą Pasuka galvą į garso šaltinį Šypsosi spontaniškai</p>	<p>18 mėn. Lipa laiptais prilaikomas suaugusiojo Meta kamuolį Stato bokštą iš 2–4 kubelių Pats pavalgo Nusirengia pavienius drabužius</p>
<p>5–6 mėn. Verčiasi nuo nugaros ant pilvo Kelia galvą ir krūtinę gulėdamas ant pilvo Perima žaislą iš vienos rankos į kitą Sėdi be atramos Nustato garso šaltinį</p>	<p>24 mėn. Bėga Lipa laiptais į viršų ir apačią Kalba dviejų trijų žodžių sakinius Verčia knygos lapus Spiria kamuolį Vardija trumpus žodžius</p>

<p>7–8 mėn. Šiek tiek pastovi su atrama Stebi žmones Burna tyrinėja daiktus Čiauška Siekia buteliuko ar puoduko</p>	<p>3–4 metai Valgo pats bet kokį maistą Skudurėliu išvalo tai, ką išlaistė Vengia dažnai pasitaikančių pavojų Apsirengia ir nusirengia 75 %, tik nesugeba susisagstyti sagų Užsisėga drabužių spaustukus arba kabliukus</p>
<p>9–10 mėn. Gerai sėdi be atramos Atsistoja įsikibęs Ploja „katutes“ Geria iš puodelio, kurį laiko suaugęs žmogus</p>	<p>4–5 metai Naudojasi valgymo įrankiais pagal paskirtį Nurenka indus nuo stalo Padeda padengti stalą Pats apsirengia Atsisagsto / užsisagsto savo drabužius</p>

Šaltiniai: sudaryta autorių, plg.: Prasauskienė, 2003; Mockevičienė ir kt., 2005.

Kiekvieno vaiko raidos sparta savita, be to, tam įtakos turi ir aplinkos sąlygos, šeimos ypatumai, sveikatos būklė. Netinkama ar nepakankama vaiko priežiūra, emocinio ryšio, tėvų dėmesio, stimulų stoka gali neigiamai veikti jo raidą ir savarankiškumo įgūdžių ugdymąsi. Nuo mažų dienų supanti socialinė aplinka vaikui leidžia suprasti, kuri veikla skatina ir motyvuoja, o kuri yra pavojinga, demotyvuoja. Įgyta patirtis jam leidžia suvokti atitinkamos veiklos vertę. Veiklos vertės pojūtis formuojamas asmeninių patirčių, kurios sudaro tolesnio domėjimosi aplinka pagrindą, dėka ir lemia savarankiškumo ugdymosi procesą. Pasitelkęs asmenines patirtis ir pojūčius vaikas fiksuoja ir abstrahuoja, kurios veiklos yra pozityvios, kurios – negatyvios. Vėliau, vadovaudamasis asmenine patirtimi, prieš pradėdamas veikti jaučia, veikla patraukli ar ne. Patrauklumo jausmas sietinas su sensorine sistema: vieni kūdikiai raminausiai reaguoja į prisilietimą, kiti daugiau teigiamų emocijų rodo supami ar nešiojami, tretiems patinka garsiniai stimulai, taigi vaiko veiklos pasirinkimas priklauso ne tik nuo fiziologinių ypatumų, bet ir nuo patirties, kurią suteikia skirtinga veikla ir supanti aplinka. Veiklos pasirinkimas sudaro valios ir veiklos motyvacijos esmę.

2. Aplinkos svarba ugdantis socialinius įgūdžius

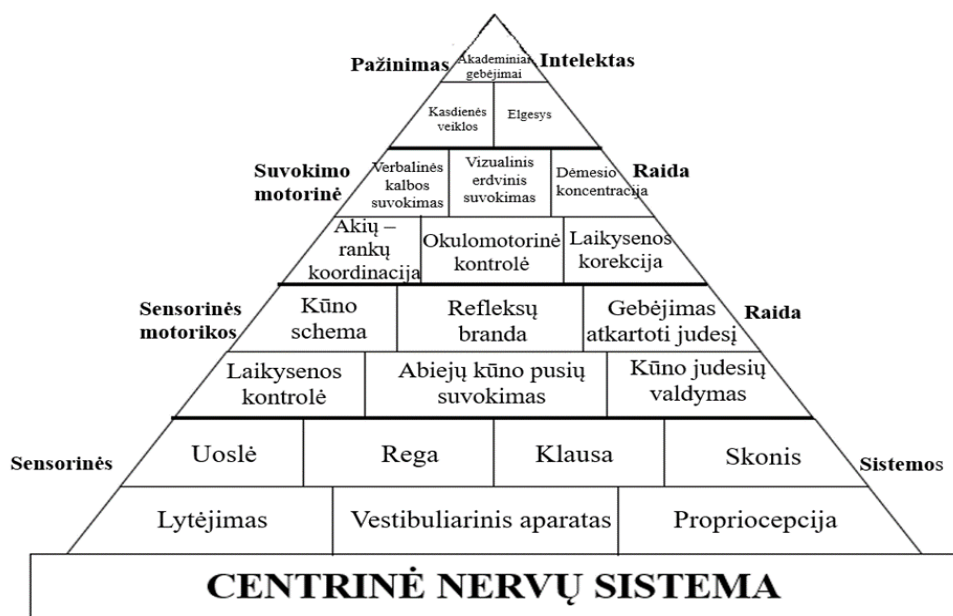
Aplinka yra būtina asmens veiklos sąlyga arba ta vieta, kur veikla vyksta. Ji yra savotiškas veiklos dalyvis. Aplinką būtina fiziškai, intelektualiai ir emociškai įvertinti, prireikus adaptuoti. Augančio vaiko aplinka yra fizinė ir socialinė. Fizinę sudaro supanti erdvė ir materialūs daiktai, socialinę – grupės ir užimtumo formos. Minėta, kad užduotis gali motyvuoti, bet skatinti (motyvuoti) veiklą arba

ją stabdyti (demotyvuoti) gali ir pati aplinka. Dažnai negalia sukelia ne tiek individo funkcijos sutrikimas, kiek esamos kliūtys supančioje aplinkoje. Aplinka gali mažinti arba didinti negalios laipsnį, tad siekiant jį sumažinti būtina modifikuoti aplinką, skatinti savarankiškumą ir saviraišką.

Socialinių įgūdžių ugdymo procese galima pasitelkti A. Maslow'o poreikių piramidę. Jo nuomone, poreikių, kurių augimas pagrįstas hierarchijos principu, nereikėtų atsieti nuo motyvacijos. Pirmiausia būtina patenkinti fiziologinius – žemesnio lygio – poreikius, tada – saviraiškos ir kūrybinius poreikius. Individui pasiekus aukštesnį poreikių motyvacijos lygį, jis gali save išreikšti tik tarp žmonių jausdamasis patogiai, saugiai, būdamas kitiems reikalingas (Maslow, 2006). Motyvacijos veikti pagrindas – žmogaus individualių poreikių analizė ir suvokimas. Taigi analizuojant poreikius reikia pasitelkti sisteminių požiūrį nuolat kreipiant dėmesį į tai, kaip jie susiję su asmens motyvacija. Mokant vaiką naujų įgūdžių motyvacija yra viso mokymo proceso esmė. Ji padeda poreikį patenkinti, orientuota į naujų sisteminių veiksmų suvokimą ir jų atlikimą. Be to, būtina sistemingai dirbti su vaiko artimiausia aplinka: padėti išsiginčyti poreikius, kurie atitinka jo galimybes („kaip tik“), parodyti, kad naujų dalykų mokymąsi būtina orientuoti į teigiamus vaiko raidos ir visos šeimos pokyčius. Į paveiksle pateikta vadinamoji mokymosi piramidė. Jos esmė sietina su A. Maslow'o piramide, tik ji labiau orientuota į sensorinį patyrimą. Susipažinus su šiomis abiem piramidėmis, specialistams paprastai lengviau kryptingai dirbti, nekeliant per daug sudėtingų ar per daug lengvų užduočių. M. S. Williams'o ir S. Shellenberger'io (1996) mokymosi piramidė padeda nustatyti, kuriame raidos etape yra vaikas, kurios užduotys jam lengvai įveikiamos, o kurios – tikras iššūkis.

Bendraujant ir dirbant su vaiku svarbu, kad visi specialistai vadovautųsi visa apimančiu požiūriu į vaiką ir šeimą. Tėvų ir specialistų tikslas – suprasti vaiką, išvelgti stipriąsias ir silpnąsias jo puses. Remiantis stipriosiomis, skatinti lavintis esamus ir naujus gebėjimus, motyvuoti veikti, atliepti jo, kaip individo, interesus ir poreikius. Ugdant vaiką svarbu atsižvelgti ne tik į jo gebėjimus, bet ir į asmeniškai pažinti, suprasti, kaip jo savybės susijusios tarpusavyje, visapusiškai suvokti jo raidos kaitą, kelti ją atitinkančias užduotis. Savarankiškumas priklauso nuo turimų gebėjimų. Vis dėlto, jei asmeniui reikia kito žmogaus pagalbos, tai nereiškia, kad jis praranda nepriklausomybę. Savarankiškesnis jis gali tapti, jei kiti jam padeda įgyvendinti asmeninius tikslus ir interesus (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2015).

Nepriklausomybė – tai siekis tapti savarankiškam, pačiam planuoti ir veikti, nepriklausyti nuo tėvų ir suaugusiųjų. Nepriklausomybę vaikas pamažu įgyja ir tarp savo draugų, ypač jei jo nepriklausomas elgesys turi pasisekimą. Vaiko nepriklausomybė pasireiškia jo noru kaskart savarankiškai rinktis ir pačiam nuspręsti

1 pav. Mokymosi piramidė

Šaltinis: Williams, Shellenberger, 1996.

(Leliūgienė, 1997). Dažniausia vaikai linkę atstumti tą suaugusiųjų pagalbą ir reikalavimus, kurie jiems nepriimtini, na, o didėjant jų savarankiškumui didžiausia artimųjų parama – juos mylinčių suaugusių žmonių kantrybė (Dworkin, 1997).

Socialinių įgūdžių stoka – tai tam tikrų pažintinių įgūdžių, susijusių su motorika, judesių ir veiksmų planavimu, sensorinės informacijos suvokimu, trūkumas, pasireiškiantis per verbalinę bei neverbalinę kalbą (Vosylienė, 2009; Carr ir kt., 2010). Vienas pagrindinių veiksnių, lemiančių asmens socialinį ir funkcinį pritaikymą, – savarankiškumo bei savitvarkos įgūdžių įgijimas. Gebėjimas rūpintis savimi ir kuo mažiau priklausyti nuo kito žmogaus didina asmens savivertę bei leidžia geriau adaptuotis supančioje aplinkoje (Tamošūnienė ir kt., 2012). Savitvarka suvokiama, kaip gebėjimai savarankiškai apsirengti ir nusirengti, pavalgyti, laiku pasinaudoti tualetu, praustis, laikytis asmens higienos, be to, tai apima funkcinį mobilumą, miegą bei poilsį (Smith, 2005). Šių įgūdžių lavinimą ir jų kokybę lemia asmens supratingumo lygis, galimybė savarankiškai judėti, smulkioji motorika, artimųjų pasirengimas lavinti vaiko įgūdžius, požiūris į vaiką (Oelofsen ir kt., 2006). Daugelyje mokslinių publikacijų teigiama, kad vaikystėje buvusios savarankiškumo spragos persikelia į suaugusio asmens gyvenimą ir trukdo žmogui normaliai gyventi.

3. Ankstyvosios reabilitacijos svarba

Vaikai, turintys negalią, kasdieniame gyvenime patiria daugiau socialinių sunkumų. Įsitraukimas į socialinę sąveiką yra neišvengiamas ir svarbus kokybiško kasdienio gyvenimo elementas. Socialinių įgūdžių stoką atskleidžia dėl vaiko menkesnių socialinių įgūdžių patiriama socialinė atskirtis, aplinkinių jausmų suvokimo, nustatytų taisyklių ir normų laikymosi sunkumai. Nesant socialinių įgūdžių dažnai susiformuoja specifinis bendravimo stilius: vaikai gali dažniau pasitelkti gestus, geriau suprasti / vartoti pavienius žodžius, o ne žodžių junginius.

Vaikas, turintis negalią, patenka į trejopos negalios situaciją: jo paties raidos ir organinių sutrikimų, socialinio atstūmimo ir adaptacijos sunkumų dėl savito bendravimo stiliaus. Dažnai šeimą veikia ir nepalankus visuomenės požiūris į žmogų, turintį negalią (Ruškus, 2002). Beveik visos šeimos per gyvenimą vienaip ar kitaip patiria neigiamą visuomenės požiūrį į žmogų, turintį negalią. Tai šeimai kelia stresą ir, be abejo, kenkia jos vidinei darnai, nes kyla neigiamų emocijų, konfliktų, socialinės izoliacijos rizika (Bull, 2008). Šeimos nariai gali nebenerėti lankytis viešose vietose, linkę bendrauti tik su ribotu socialiniu tinklu, užsidaryti, kas neišvengiamai gali pastūmėti izoliacijos link. Socialinė atskirtis, artimųjų ir aplinkinių reakcijos veikia vaiko, turinčio negalią, psichiką, stabdo jo socialinę raidą (Šinkūnienė, 2012). Tad socialinis atvirumas, bendravimas vaikui, turinčiam raidos sutrikimų, leidžia patirti nepakeičiamų socialinių akistatų, tai lavina jo socialinius įgūdžius.

Kalbant apie ankstyvąją reabilitaciją, svarbu ne tik teikti pagalbą vaikui, bet padėti ir tėvams suprasti tam tikro elgesio priežastis, paaiškinti svarbiausius kasdienėje buityje socialinių įgūdžių ugdymo akcentus: kurios užduotys atitinka vaiko poreikius, ką jau pasirengęs vykdyti (Kreiviniene ir kt., 2021). Geriausią rezultatą gali užtikrinti tik tarpusavio bendradarbiavimas: specialistai teikia žinias, o tėvai yra patys geriausi vaiko kasdienio gyvenimo ekspertai. Ankstyvoji reabilitacija neturėtų apsiriboti tik keliomis konsultacijomis, vaikui, turinčiam negalią, svarbus tęstinumas, atsižvelgiant į jo poreikius, būtina stebėti jo individualią raidą ir teikti pagalbą, konsultuoti namų aplinkoje. Norint pagerinti vaikų, turinčių raidos sutrikimų ar negalią, gyvenimo kokybę, specialistui svarbu žinoti ir įvertinti individualius šeimos specialiuosius poreikius bei juos kokybiškai patenkinti.

Ankstyvoji reabilitacija – tai kompleksinė pagalba šeimai, auginančiai vaiką, turintį psichologinės ir socialinės raidos sutrikimų ar rizikuojantys ją patirti, teikiama siekiant sumažinti neįgalumą ir padėti vaikui integruotis į visuomenę. Kuo anksčiau diagnozavus vaiko raidos sutrikimus ir suteikus kokybiškas vaikų raidos sutrikimų reabilitacijos paslaugas, didesnė tikimybė, kad bus išvengta vaiko neįgalumo, kuris lydės jį visą gyvenimą, arba bus kiek įmanoma sumažintas to

neįgalumo lygis. Ankstyvoji reabilitacija padeda vaikams integruotis į visuomenę, švietimo sistemą, ugdyti jų savarankiškumą. Dėl nepakankamo ankstyvosios reabilitacijos paslaugų prieinamumo ir kokybės objektyviai įvertinamas ne visų raidos sutrikimų turinčių vaikų paslaugų poreikis, ne visiems tokiems vaikams laiku ir kokybiškai suteikiamos paslaugos, todėl vaikų neįgalumo lygis arba jo atsiradimo rizika nemažėja, neužtikrinamas sėkmingas jų integravimas į visuomenę bei švietimo sistemą (Valstybinio audito ataskaita, 2016).

Ypač svarbu Lietuvoje skatinti informacijos apie ankstyvojo amžiaus vaikų psichomotorinės raidos sutrikimų riziką sklaidą. Be to, svarbu, kad tėvai ar globėjai žinotų vaikų vystymosi ypatumus ir užtikrintų tinkamą jų priežiūrą namuose (Gage ir kt., 1994). Ankstyvuojant vaiko vystymosi laikotarpiu būtina nuolatinė priežiūra, tokia kaip rūpinimasis jų sveikata, tinkama mityba, apsaugos ir saugumo jausmo užtikrinimas, nuolatinis budrumas, ankstyvasis mokymas. Priežiūrą užtikrina šeimos rate esantys žmonės ir supanti teigiama aplinka (Muchina, 1988). Svarbu, kad kiekvienas specialistas pagal savo kompetencijas koreguotų vaiko, turinčio negalią, raidos sutrikimus ir išmokytų jį patenkinti savo poreikius, padėtų pritaikant aplinką veiksmingai išnaudoti jos veiksnius.

4. Socialinių įgūdžių lavinimo laboratorija Delfinų terapijos centre

Delfinų asistuojamos terapijos centras nuo 2015 metų teikia kompleksines paslaugas vaikams ir suaugusiesiems (Kreiviniienė, Mockevičienė, 2020). Centre dirbama individualiai kiekvienam klientui pritaikant užduotis, remiantis daugeliu teorijų ir modelių, kuriuos specialistai panaudoja savo praktiniame darbe. Veikla nukreipiama į tam tikrą žmogaus funkcinę sritį, judesio atlikimą ar jutiminių (sensorinių) procesų suvokimą ir pažinimą bei motyvaciją (Kreiviniienė, Rugevičius, 2009). Viešosios nuomonės reprezentatyvios apklausos „Vilmorus“ duomenimis (apklausa atlikta 2021 m.), Lietuvos jūrų muziejaus Delfinų terapijos centras yra vienas pažangiausių kompleksinės pagalbos gyvūnų asistuojamos terapijos centrų Europoje, organizuojantis unikalius Delfinų asistuojamos terapijos užsiėmimus Lietuvoje.

Lietuvoje delfinų asistuojama terapija yra sudėtinė Papildomosios ir alternatyviosios medicinos (PAM) dalis, apibrėžta LR PAM Sveikatos priežiūros įstatyme (LR PASPI, 2020). Kompleksinės delfinų asistuojamos terapijos paslaugas apima ne tik delfinų asistuojama terapija, bet ir kliento bei šeimos vertinimas, jų poreikių nustatymas, kompleksinės pagalbos planų rengimas, individualių pasiekimų fiksavimas bei rekomendacijų, kaip veikti namuose, rengimas. Delfinų asistuojamoje terapijoje veikia keletas svarbių kliento gerovę lemiančių veiksnių: vanduo, ypač gyvūnai ir sensorinė integracija, kineziterapinių pratimų vandenyje, WATSU

(iš angl. *water* [vanduo] + jap. *shiatsu* [masažas]) terapijos, Sherbornė (*Veronica Sherborne*) judesio terapijos atkuriamieji elementai.

Susitikimas su galingu ir ypatingu gyvūnu intriguoja, įtraukia, teikia naują socialinę ir emocinę patirtį (Lawton-Shirley, 2002). Savo baimes klientai paprastai įveikia sukūrę ypatingą ryšį su „savo“ vienu ar daugiau delfinų, kurie dažniausia dalyvauja bendraujant ir kuria fizinius, psichosocialinius iššūkius bei žaidybines situacijas. Lietuvoje ir užsienyje daugiausia galima aptikti mokslinių straipsnių apie delfinų asistuojamos terapijos psichoemocinę bei socialinę naudą. Tarpusavio ryšys terapijos metu stiprinamas, kol atsiranda priklausymo vienas kitam jausmas. Šis ryšys labai svarbus, siekiant pastiprinti emocinio, socialinio ir dvasinio vystymosi procesą (Lawton-Shirley, 2002; Kreiviniene, Mockevičienė, 2020). Terapijos procese pacientas su gyvūnu sėkmingai sukuria savo komandą, jaučia bendravimo pilnatvę, didina pasitikėjimą savimi ir lavina socialinius įgūdžius.

Kompleksinė pagalba įtraukiant gyvūnus, naujų įgūdžių ugdymas ir esamų plėtotė bei įtvirtinimas yra sėkminga keletu autorių aprašyta praktika. Pavyzdžiui, H. Kamioka'os ir kt. (2014) mokslo studija aprašė tyrimus, atliktus su suaugusiais žmonėmis, sergančiais psichikos ligomis, jų teigimu, delfinų asistuojama terapija pagerino ne tik klientų nuotaiką, jų gyvenimo kokybę, sumažino nerimą, bet ir lėmė teigiamus socialinės elgsenos pokyčius. Be to, šioje mokslo studijoje autoriai aprašė terapijos naudą pacientams, turintiems kraujotakos sistemos sutrikimų, bei traumuojančiuose įvykiuose dalyvavusiems pacientams. Jų teigimu, gyvūnų terapija pagerino žmogaus gyvenimo kokybę, paskatino socialinį išitraukimą į bendruomenę, padėjo atkurti savo gyvenimo kontrolę. Ši studija atskleidė, kad gyvūnų asistuojama terapija veikia kaip streso buferis, t. y. didina atsparumą psichosocialiams stresoriams bei užtikrina patogumą, saugumo jausmą, nukreipia dėmesį nuo netikėtų stresorių prie malonaus ir raminančio bendravimo (Kamioka ir kt., 2014).

Delfinų asistuojama terapija Lietuvoje teikiama jau 20 metų, naujasis kompleksinę pagalbą siūlantis terapijos centras įkurtas 2015 metais, paslaugų kompleksas plėstas pamažu. Šiomet, vykdant bendradarbiavimo abipus sieną projektą „Įveikiant kliūtis vaikų reabilitacijoje: nuo korekcijos link inkluzinio bendradarbiavimo“, Delfinų terapijos centre įrengta laboratorija, kur vaikai, turintys negalią, mokomi socialinių įgūdžių, ir vaizdo analizės kabinetas, kur analizuojama vaizdo medžiaga, kaip ugdomi įgūdžiai. Ypatingas dėmesys rengiant laboratoriją skirtas gyvenime svarbių žinių ir gebėjimų, kurie vėliau padės siekti pilnavertiškesnio gyvenimo, ugdymui. Tai terapinė erdvė, kurioje vaikams ir suaugusiems žmonėms, turintiems įvairių psichofizinių negalių, kryptingai formuojami socialiniai įgūdžiai, savarankiškumas ir pasitikėjimas savimi. Laboratorijoje mokoma pasiruošti maistą, atlikti namų ruošos darbus, ugdomi higienos ir savitarnos įgūdžiai. Naudojama simuliacinė įranga, pritaikyta žmogui, turinčiam negalią: įrengta moderni

Brigita Kreivinienė, Vaida Vaišvilaitė, Vida Miškinė, Aurelija Kasparavičienė

virtuvė, svetainė, valgomasis, miegamasis. Taigi vaikas, turintis negalią, mokomas naudotis tikromis priemonėmis realioje aplinkoje.

Atvykus klientui atliekamas individualus kliento įgūdžių vertinimas taikant „Portage“ adaptuotą metodiką. Papildomai, jeigu turi komunikacijos sutrikimų, taikoma struktūruoto mokymo programa (angl. *TEACCH system of structured teaching*). Tokia kompleksinė programa ir turima įranga leidžia tobulinti bei išlaikyti asmens gebėjimus dalyvauti socialinėje veikloje, lavinti jo fizinę, pažintinę ir socialinę / emocinę raidą. Vertinimo procese nustatomi vaiko turimi socialiniai įgūdžiai valgymo, savitvarkos ir higienos srityse (žr. 2 pav.). Išskiriami tie, kurių formavimosi užuomazgas jau galima išžvelgti, tada sudaromas individualus įgūdžių ugdymosi planas, fiksuojama eiga, o paskutinio užsiėmimo socialinių įgūdžių laboratorijoje metu apibrėžiami pasiekimai, siūlomos tolesnio ugdymo rekomendacijos. Svarbu pabrėžti, kad viskas, ko išmokstama socialinių įgūdžių laboratorijoje, gali būti sėkmingai tęsiama namuose.

Ugdymo procese naudojamos specialios priemonės, kurios klientams suteikia saugumo ir juos motyvuoja, pavyzdžiui, specialūs indai ir stalo įrankiai: neslystantys, pasunkinti, šaukštai, peiliai ir šakutės storesniais, užlenktais kotais, specializuoti laikikliai, pritvirtinantys įrankį prie rankos arba mažinantys drebančios rankos pojūtį valgant, specialios pjaustymo lentos, kuriomis galima naudotis valdant vieną ranką. Be to, naudojami skirtingų rūšių puodeliai ir gertuvės, atidarytuvai,

2 pav. Kliento socialinių / savitvarkos įgūdžių mokymo struktūra

Šaltinis: adaptuota autorių, remiantis TEACCH Austism Program (Ichikawa ir kt., 2013).

3 pav. Specializuoti maisto įrankiai

4 pav. Pritaikyti maisto įrankiai

Autorius: A. Mažūnas

silikoniniai kilimėliai, neslystančios, nedūžtančios, skirtingas funkcijas atliekančios lėkštės (žr. 3–4 pav.).

Pagrindiniai savarankiškumo įgūdžių ugdymo etapai apima trečiuosius ketvirtuosius metus, kai vaikas jau geba pats pavalgyti ir apsirengti, apie penktuosius jau geba padėti padengti stalą, nurinkti indus ir ne tik apsirengti, bet ir užsisagstyti sagas, užsitraukti užtrauktuką, na, o priešmokyklinio amžiaus vaikas gali prisidėti prie namų ruošos darbų, būti atsakingas už vieną iš jų (pvz.: gėlių laistymą, grindų šlavimą ir pan.). Vaikams, kurių raida yra sutrikusi, dažnai ne tik reikia daugiau laiko, bet ir tėvų / globėjų patikėjimo, kantrybės išlaukti, kol vaikas atliks vieną ar kitą veiksmą. Socialinių įgūdžių laboratorijoje socialinių įgūdžių ugdymas aptariamas su tėvais / globėjais, taikant vaizdo analizės metodą, taip palaikomas kryptingas savarankiškumo ugdymas.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinius ir mokymosi įgūdžius svarbu ugdyti ankstyvojoje vaikystėje, kad asmuo galėtų toliau normaliai funkcionuoti kasdienėje veikloje. Vertinant ir ugdant socialinius įgūdžius svarbu visapusiškai įvertinti individualią asmens raidą, pasidomėti jo poreikiais ir padėti atsiskleisti gebėjimams. Būtina stebėti ir sensorinius poreikius, jų atitikimą įgūdžių lavinimo programai. Įgūdžius lavinti būtina kompleksiskai: iš laboratorijos interiorizuojama išlaikant ryšį su socialiniu kontekstu – simuliuojant realią aplinką. Padedant ugdytis socialinius įgūdžius svarbus individualumas: nustatyti besiformuojančius socialinius įgūdžius, akcentuoti jų svarbą, seką, įtraukti ir apmokyti visus šeimos narius, pritaikyti socialinę aplinką. Konstruojant mokomąją aplinką būtina pritaikyti fizinę ir socialinę aplinką, parinkti priemones. Socialinių įgūdžių ugdymas – visą gyvenimą trunkantis procesas, kuris turi vykti ne tik laboratorijoje, tai būtina interiorizuoti ir įveikinti socialinėje aplinkoje, esant realioms sąlygoms.

Išvados

1. Vaiko raidos etapai įveikiami laipsniškai, pamažu vaikas išsiugdo vis daugiau socialinių įgūdžių. Ankstyvoji socialinių įgūdžių stebėseną leis pastebėti vaiko raidos nukrypimus ir laiku vykdyti intervenciją. Norint pasiekti geriausių vaiko, turinčio negalią, savarankiškumo rezultatų, būtina kuo anksčiau pradėti intervenciją ugdant socialinius įgūdžius.
2. Socialinių įgūdžių ugdymas sietinas su visų žmogaus neurosensomotorinių funkcijų raida, tad atliekama intervencija veiksmingiausia visa apimančioje perspektyvoje. Vaikams, turintiems negalią, socialinių įgūdžių ugdymas turėtų būti taikomas kompleksiskai su kitomis ankstyvosios reabilitacijos paslaugomis: socialinių įgūdžių ugdymo galimybės priklauso nuo vaiko bendrosios neurosensomotorinės bei funkcinės būklės, judesio formavimo, kalbos ir kalbėsenos vystymo.
3. Ugdant socialinius įgūdžius svarbu parengti individualią programą, atsižvelgiant į vaiko raidos ypatumus, atlikti detalią šeimos poreikių analizę. Kiekvieno vaiko unikalumas ir individualumas lemia tai, kad net panašių poreikių turintiems vaikams gali tekti taikyti skirtingas socialinių įgūdžių ugdymo strategijas. Tad būtina parinkti individualizuotus, geriausiai vaiką motyvuojančius veiklos būdus.
4. Siekiant geriausių rezultatų ypač svarbu, kad specialistai ir tėvai glaudžiai bendradarbiautų, visą šeimą įtraukiant į socialinių įgūdžių ugdymo procesą. Tėvai yra geriausi vaiko „specialistai“, nes daugiausia laiko praleidžia namuose, neformalioje aplinkoje, stebi jo poreikius ir galimybes skirtinguose kontekstuose. Tėvų ir specialistų bendradarbiavimas paprastai yra geriausių rezultatų nulemiantis socialinių įgūdžių ugdymo ir lavinimo veiksnys.

Literatūra

- Ayres, A. J., Robbins, J. (2005). *Sensory Integration and the Child. Understanding Hidden Sensory Challenges*. 25th Anniversary Edition. Los Angeles CA: Western Psychological Services.
- Astapovičienė, E., Liaudanskienė, V., Vilūnienė, A. (2003) *Savarankiškumo formavimas buityje*. Vilnius: UAB „Viltis“.
- Bull, R. (2008). Autism and the Family: Group Music Therapy with Mothers and Children. In A. Oldfield, C. Flower (eds.). *Music Therapy with Children and Their Families*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Carr, J., Agnihotri, S., Keightley, M. (2010). Sensory processing and adaptive behavior deficits of children across the fetal alcohol spectrum disorder continuum. *Alcoholism Clinical & Experimental Research*, Vol. 34 (6), p. 1022–1032.
- Dworkin, R. (1997). *Freedom's Law*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dooris, M., Farrier, A., Froggett, L. (2018). Wellbeing: the challenge of 'operationalising' an holistic concept within a reductionist public health programme. *Public health*, Vol. 138 (2), p. 93–99.
- Gage, N. L., Berliner, D. C. (1994). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.

- Harrison, P., Oakland, T. (2015). *Adaptive Behavior Assessment System*. Third Edition. Torrance: Western Psychological Services.
- Kamioka, H., Okada, S., Tsutani, K., Park, H., Okuizumi, H., Shuichi Handa, Takuya Oshio, Sang-Jun Park, Kitayuguchi, J., Abe, T., Takuya Honda, Mutoh, Y. (2014). Effectiveness of animal-assisted therapy: A systematic review of randomized controlled trials. *Complementary Therapies in Medicine*, Vol. 22 (2), p. 371–390. ISSN 0965-2299. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1016/j.ctim.2013.12.016> [žiūrėta 2021-03-17].
- Ichikawa, K., Takahashi, Y., Ando, M., Anme, T., Ishizaki, T., Yamaguchi, H., Nakayama, T. (2013). TEACCH-based group social skills training for children with high-functioning autism: a pilot randomized controlled trial. *Biopsychosocial Medicine*, Vol. 7(1), p. 14. Doi: [10.1186/1751-0759-7-14](https://doi.org/10.1186/1751-0759-7-14). PMID: 24083413; PMCID: PMC3850504.
- Jovaiša, L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Jones, E. D., Greenberg, M., Crowley, M. (2015). Early social-emotional functioning and public health: the relationship between kindergarten social competence and future wellness. *American Journal of public health*, Vol. 105 (11), p. 2283–2290.
- Juodaitytė, A. (2003). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje: vadovėlis pedagogikos specialybių studentams*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Kreivinienė, B., Mockevičienė, D. (2020). Dolphin Assisted Therapy: Evaluation of the Impact in Neuro-Sensory-Motor Functions of Children with Mental, Behavioural and Neurodevelopmental Disorders. *Revisita Argentina de Clinica Psicologica*, Vol. 29, Nr. 4, p. 292–307.
- Kreivinienė, B., Rugevičius, M. (2009). *Delfinų terapija Lietuvos jūrų muziejuje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kreivinienė, B., Vaitkienė, R. (2021). *Sensorinė judesio metodika pažeidžiamai suaugusių asmenų grupei*. Mokomoji metodinė priemonė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Lawton-Shirley, N. (2002). Hippotherapy. In: A. C. Bundy, S. J. Lane, E. A. Murray (eds.). *Sensory integration: theory and practice*. Philadelphia: FA Davis Company, p. 350.
- Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. (2015). Ikimokyklinio ugdymo turinio programų rengimo metodinės rekomendacijos. Prieiga internete: https://www.smm.lt/uploads/documents/tevams_ugdymo_planai/knyga%20-%20rekomendacijos.pdf [žiūrėta 2021-03-17].
- Lietuvos Respublikos Papildomosios ir alternatyviosios sveikatos priežiūros įstatymas 2020 m. sausio 14 d. Nr. XIII-2771. Vilnius. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/3a4c78c03b6411eabd71c05e81f09716> [žiūrėta 2021-03-17].
- Maslow, A. (2006). *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa.
- Mockevičienė, D., Mikelkevičiūtė, J., Adomaitienė, R. (2005). *Pirmieji gyvenimo metai*. Šiaulių universitetas.
- Muchina, V. (1988). *Vaiko psichologija*. Kaunas.
- Oelofsen, N., Richardson, P. (2006). Sense of coherence and parenting stress in mothers and fathers of preschool children with developmental disability. *Intellectual and Developmental Disability*, Vol. 31 (1), p. 1–12.
- Prasauskienė, A. (2003). *Vaikų raidos sutrikimai*. Kaunas.
- Ruškus, J. (2002). *Negalės fenomenas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Smith, J. C. (2005). *Occupational Therapy for Children*. 5th ed. Ohio: A. Elsevier.
- Šinkūnienė, J. (2012). *Bendruomeniškumas, komunikacija ir muzika: sociokultūriniai negalios aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Tamošūnienė, J., Mikulėnaitė, L., Petruilytė, J., Raistenskis, J., Juocevičius, A. (2012). Ikimokyklinio amžiaus vaikų, sergančių autizmo spektro sutrikimais, savarankiškumo įgūdžių raidos ypatumai. *Sveikatos mokslai*, Nr. 22 (6), p. 188–193.
- Valstybinio audito ataskaita. (2016) „Ar ankstyvosios reabilitacijos paslaugos ir įtraukusis ugdymas atitinka neįgalų vaikų poreikius ir užtikrina jų socialinę, Nr. VA-P-10-4-27. Prieiga internete: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:jwxHo9kCilcJ:https://www.vkontrolė.lt/failas.aspx%3Fid%3D3648+%&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt> [žiūrėta 2021-03-17].
- Vaiko teisių konvencija*. (1995). Ratifikuota LR Seimo įstatymu Nr. I-983 „Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“, 23 str. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18370?fwid=191fum8ivc> [žiūrėta 2021-03-17].
- Vosylienė, E. (2009). *Socioedukacinis darbas su vaiku*. Vilnius: Baltos lankos.
- Williams, M. S., Shellenberger, S. (1996). *How does your engine run? A leader's guide to the ALERT program for self-regulation*. Albuquerque, NM: Therapy Works.

BUILDING UP THE INDEPENDENCE OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE DOLPHIN-ASSISTED THERAPY CENTRE: TOWARDS GREATER POSSIBILITIES

**Brigita Kreivinienė, Vaida Vaišvilaitė,
Vida Miškinė, Aurelija Kasparavičienė**

Summary

Health is considered a condition for a person's physical, mental and social well-being (Dooris et al., 2018). Good health, as an extensive concept, is a basis of all of society, which predetermines the conditions for a better quality of life. Psychomotor development and building up the independence of children with disabilities basically determine better possibilities for a child's socialisation, a reduction of stress and dependence on family members, and better internal harmony in a family. A child's psychomotor development covers major areas of child development: gross motor skills, fine motor skills, cognition, perception of language, verbal expression, self-regulation, and social emotional development (Astapovičienė et al., 2003; Monkevičienė, 2003). Meanwhile, building up skills necessitated by mental and behavioural disorders is also necessary when observing sensory problems that are likely to occur: too high/low response, severe stress, anxiety, detachment from specific activities/measures (Kreivinienė et al., 2020). The development of the independence of a child with a disability is very important, not only by learning new skills, but also by interiorising newly acquired skills. Newly acquired skills allow a child to be as independent as possible in everyday life (Harrison et al., 2010). In Lithuania, there is quite a lot of information on the assessment of children's social skills and the individual development of them by applying complex methods. The present article introduces the complex approach of the Lithuanian Sea Museum Dolphin-Assisted Therapy Centre towards the development of skills in children with mental and behavioural disorders, discusses the system emphasising children's individuality in the education process, and the motivation system.

The aim of the article is to carry out a theoretical analysis of building up the independence skills of children with disabilities, while also foreseeing greater possibilities for the development of this highly relevant activity.

Methods

The research data was collected by employing the method of scientific literature analysis. Scholarly material, and the research work conducted and insights of Lithuanian and foreign authors are used to develop scientific insights. In addition, the authors present methodical material accumulated throughout their practical performance used in the process of dolphin-assisted therapy activities. This combination of theory and practice is important, because they supplement each other. The analysis of different experiences may be treated as research of collective cases when investigations of separate cases are merged to find out about a specific general phenomenon: 1) practical cases of video analysis are collected; 2) records in patients' medical cards on the building up of skills by employing an assessment instrument used specifically for this investigation are made; 3) global practice described in scientific research works is referred to.

Engagement in social interaction is an unavoidable and important element of high-quality daily life. Children with disabilities face increased social difficulties in their daily routines. Children with poorer social skills undergo social exclusion, experience more difficulties in perceiving the feelings of other people, recognising and expressing emotions, complying with regulations and norms, and respecting themselves and others (Harrison et al., 2015). The article discusses stages in the development of social skills, the importance of the environment to the development of social skills, the importance of early rehabilitation, and the experience of dolphin-assisted therapy in the laboratory for the development of social skills.

1. Stages in the development of social skills

When discussing the development of skills of children with disabilities, we can state that authors usually share a common agreement about the necessity to start intervention processes as early as possible, in order to achieve better results. Early childhood framed by the first six years is sometimes called a critical phase in life, which is characteristic of the rapid growth and development of a child in the physical, social, emotional and cognitive fields. In this period, the long-term social skills being developed are highly important: they are inseparable from the building up of independence. Excellent social skills have an effect on better education, occupation and stronger mental health in the future (Jones et al., 2015). During the first years of a child, much importance is given to the child's movement system; however, other fields, such as the harmonious performance of all the organism's systems and healthy mental development, are important as well. Through movement and by movement, children interact with the environment; therefore, movements are closely connected to the development of a child's perception and

sensation, cognition, communication, social environment and social skills. The stimulation of motor development is highly important when designing a motivation system for children with developmental disorders. We can seek goals best in terms of a child's functional motor skills, which are related to daily activities and provide rewards later on. No doubt, it is also extremely important to motivate a child. The task itself can be a motivation measure when it is chosen according to the child's individual development. The so-called task meets exactly a child's needs, and is strongly motivating; whereas a demotivating task is too high/beyond reach (unrealistic, excessive expectations are set for a child), or, on the contrary, it is reachable too quickly and boring (the child is underestimated, the child's potential is improperly assessed) (Kreiviniėnė et al., 2021). Later, we will review the importance of the environment in the development of social skills.

2. The importance of the environment in the development of social skills

The environment is a vital condition in which a person acts or a place where an activity proceeds. The environment is like a participant in an activity. The environment must be physically, mentally and emotionally assessed, and, if needed, adapted. The environment of a growing child is both physical and social. The physical environment comprises the surrounding space and material items; the social environment encompasses groups and forms of occupation. As was mentioned earlier, a task can motivate; however, the very environment can stimulate (motivate) activities, or block (demotivate). Often, a disability is caused not so much by an individual's functional disorder, but rather by obstacles present in the surrounding environment. The environment may reduce or increase the degree of disability; the goal is to reduce the degree of disability, and modify the environment, to stimulate independence and self-expression. The environment can be employed to ease a child's activities, to stimulate physical and intellectual abilities (Ruškus, 2002). In the context of the environment, the early childhood rehabilitation of a child with a disability plays a very important role in the development of social skills.

3. The importance of early childhood rehabilitation

Children with disabilities face increased social difficulties in their daily life. Engagement in social interaction is an unavoidable and important part of daily life. A lack of social skills is manifested when children with poorer social skills experience social exclusion, have difficulties in perceiving the feelings of others, and in complying with regulations and norms. The absence of social skills also usually

forms a specific style of communication: children may use gestures more frequently, and better understand/use single words rather than combinations of words.

A child with a disability experiences a situation of triple disability: developmental and organic disorders, social exclusion, and adaptation difficulties caused by a specific communication style. A family usually experiences an unfavourable societal attitude towards a person with a disability (Ruškus, 2002). Throughout their lives, almost all families face a negative societal attitude towards a person with a disability. These situations cause much stress in the family, determine inner harmony in the family, and bring negative emotions, conflict, and the risk of social isolation (Bull, 2008). Family members may be reluctant to visit public areas, they communicate more within a limited social network, and close in, and this can push them towards isolation. Social divides and the responses of relatives and people around them have an impact on the mentality of a child with a disability, and block social development (Šinkūnienė, 2012). For these reasons, social openness and communication provide irreplaceable social interaction experiences for a child with a developmental disability, and also develop social skills. One excellent practical example is the laboratory for the development of social skills set up at the Dolphin-Assisted Therapy Centre.

4. The laboratory for the development of social skills at the Dolphin-Assisted Therapy Centre

The work of the Dolphin-Assisted Therapy Centre operates by adapting tasks individually to each client and merging many theories and models used by specialists in their practical work. The activities stimulated are directed towards a specific functional area, movement disorder, or perception of sensory processes, as well as the cognition and motivation of a person.

The Dolphin-Assisted Therapy Centre at the Lithuanian Sea Museum is one of the most advanced centres providing complex animal-assisted therapy in Europe, and organises unique activities in dolphin-assisted therapy in Lithuania. The centre offers a holistic programme for families in various situations of disability. Dolphin-assisted therapy is a science and practice-based therapy intended for the promotion of health. It is applied to children (from four years), and adults with a disability who experience psycho-emotional effects. This therapy improves well-being, cognition skills and socialisation. The goal of the programme is to improve the quality of life of families who deal with a disability, and to enhance harmony inside the family. The process of all the therapeutic activities offered by the centre is oriented towards the physical and mental harmony of the personality. The Dolphin-Assisted Therapy Centre is currently equipped with a sensory integration laboratory, a sensory integration and sensory simulation room, a fine art room, a movement, virtual

reality, and a relaxation, play and conversation room, in addition to therapeutic pools where dolphin-assisted activities take place. And there are new spaces: a video analysis laboratory and a social skills development laboratory opened in 2021. New spaces provide broader possibilities to meet clients' individual needs; attention is also focused on the highly sensitive social situations of society faced by clients and their families. The first attempts at the social skills laboratory revealed that an individually selected system for the assessment of communication, social skills, and the monitoring of achievements allows for the development of critical social skills in the daily environment to be projected and implemented.

To sum up, the development of social and learning skills in early childhood is highly important for the further normal functioning of a personality in daily activities. When assessing and developing social skills, it is important to comprehensively regard a person's individual development, to identify the needs in-depth, and to help reveal the possibilities and abilities. It is necessary to observe sensory needs, and also to match them according to the skills development programme. The formation of skills should proceed in a complex way: from laboratory conditions interiorised through a connection with a social context symbolising real-life environment. When providing support in the development of social skills, an individual process is very important. It is important to identify the building up of social skills, to emphasise their importance and the order of them, to engage and train all members of the family, and to adapt the social environment. Moreover, when constructing a training environment, the adjustment of both the physical and social environment and the selection of measures are necessary. The development of social skills is a lifelong process, which should not only take place in a laboratory, but should also be interiorised and embedded in practice in a real social environment in real-life conditions.

Brigita Kreivinienė – docentė, daktarė (socialiniai mokslai – socialinis darbas), Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Socialinio darbo katedra.
El. paštas: brigita.kreiviniene@ku.lt